

– Hakemli Makale –

OSMANLI BASIN HAYATINDA MEHMET TAHİR BEY VE “ÇARŞAF MESELESİ” RİSALESİ

Feride YÜZER

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Sosyolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

feride100er@gmail.com

Öz

Meşrutiyet Dönemi ortaya çıkan kadın hareketinin, içinde doğduğu tarihsel sürecin bir ürünü olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus devlet olma çabaları içinde yapılan reformların etkisinin kadınlara da yansıdığı bir hakikattir. Bu bağlamda, Osmanlı son dönemi yayın hayatında aktif rol alan Mehmet Tahir Bey'in çarşaf konulu risalesi, değişen sosyal şartlarla beraber kadının konumunun farklılaşması, moda akımlarının etkisiyle kadınların tesettür kurallarını ihlal ettiği fikrine istinaden Balkan Muharebesi yenilgisine yapılan duygusal yorumlar ve kadınların peçeyi dini bir vecibe saymadıklarını protestolarla dile getirmeleri de göz önüne alındığında dönemin sosyal şartlarına ışık tutması bakımından önemlidir. Bu makalede Mehmet Tahir Bey'in Çarşaf Meselesi risalesi ışığında çarşaf ve kadın bahsi tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet Dönemi, Mehmet Tahir Bey, Çarşaf, Batılılaşma, Kadın.

MEHMET TAHİR BEY'S PUBLICATION LIFE, HIS OTTOMAN PRESS LIFE AND HIS TRACTATE NAMED "SCARF ISSUE"

Women's liberation movement which appeared in the constitutional Era in the Ottoman, a product of historical period in which feminism emerged into is in reality the effects of reforms that took place by the Ottoman Empire in the efforts of becoming a nation state impacted women. In this context, along with Mr. Mehmet Tahir's, (an author of the late Ottoman period who took an active role in publication and journalism), booklet regarding the burqa, and position of women adjusting to the changing circumstances as well as emotional/provoking comments made regarding the defeat at the battle of Balkan on the basis of the idea that the influence of fashion movements on women leading them to violate hijab laws (dress codes according to Islamic jurisprudence) and women protesting against wearing the face veil saying it is not a justifiable religious requirement; when the above is taken into consideration, this paper is significant in terms of shedding light on the social conditions of that time period. This paper aims to discuss women and burqa in the light of Mr. Mehmet Tahir's work named "Carsaf Meselesi".

Keywords: Constitutionalism Period, Mr. Mehmet Tahir, Scarf, Westernization, Women.

GİRİŞ

Osmanlı, son döneminde siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal çözümler yaşamış, Batı'nın teknik alandaki üstünlüğünü kabul edip çeşitli reformlar yaparak giderme yolunu tutmuş; bu çerçevede yapılan reformların teoride olduğunun aksine pratikte topluma yansımaları farklı olmuş, neticede bu durum, dinî hassasiyetin artmasına ve kültür erozyonu endişesine yol açmıştır. İşte bu dönem tartışmalarının sivil yaşama etkilerini yazın dünyasına yönelik araştırmalar sonucunda elde ediyoruz, zira bu dönemde posta kâtibinden sadrazama kadar herkes fikirlerini kaleme almaktadır.

Yazıldığı döneme ait çeşitli ipuçları sunan risaleler, belli konularda küçük hacimli eserler için kullanılan bir terim olup başta inanç, felsefe, dil ve edebiyat problemleri olmak üzere Arap kültürünün hemen bütün alanlarında görülmekte, Türk aydınlarına da bu kültürden tevarüs etmektedir. Makalemizin mercek altına aldığı çalışma, Balkan Savaşı yenilgisi üzerine kaleme alındığı anlaşılan İbn Hakkı Mehmet Tahir Bey'in Çarşaf Meselesi adlı risalesidir. Bu risaleyi seçmekteki amacımız, II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gelen özgürlük anlayışıyla topluma kendini kanıtlamaya çalışan ve Osmanlı'nın geçirdiği sıkıntılı günlere kendiliğinden müdahil olan kadınların, buldukları konumu bir erkek yazarın penceresinden incelemek ve bunun üzerinden kadının eğitim ve kamusal alandaki varlığına ve din-değişim ilişkilerinin kadın konusuna nasıl yansıdığına dikkat çekmektir.

Osmanlı son dönem kadın hareketlerini konu alan Mehmet Tahir Bey'in eserlerine ulaşmak için yaptığımız literatür taramasında Belgelerle Türk Tarihi Dergisi makaleleri (1968-1969), Nurettin Sevin'in 13 Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış (1990), Şefika Kurnaz'ın Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1991) ve Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları (1993), adlı eserleri - fakat tüm bu eserlerde Hanımlara Mahsus Gazete, Çocuklara Mahsus Gazete, Nevsal-i Nisvan Yıllığı gibi Osmanlı son dönem yayın hayatında yer edinen ve yayınları birer belge niteliği taşıyan Mehmet Tahir Bey'in ismine neredeyse hiç rastlanmaz - Muhaddere Taşçioğlu'nun Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri (1958), Serpil Çakır'ın Osmanlı Kadın Hareketi (1994) adlı kitabı, Cüneyd Okay'ın Nevsal-i Nisvan (1994) adlı makalesi ile Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler (1998) adlı kitabı, Sena Küçük'ün İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve Çocuklara Mahsus Gazete (2010) adlı makalesi ve Fatma Barbarosoğlu'nun Moda ve Zihniyet (2013) adlı kitabında ise Mehmet Tahir Bey'den kısmen bahsedilir.

Biz bu çalışmamızla Osmanlı son dönemi yayın hayatında özellikle kadınların sosyal statüsü, eğitimi ve kadın onurunun arkasında durarak çok önemli çalışmalara imza atan ve ardında pek çok iz bırakan Mehmet Tahir Bey’in bazı eserlerini tanıtmayı ve Çarşaf Meselesi adlı risale örneğinde Mehmet Tahir’in kadına bakışını ve dönemin koşullarının daha iyi anlaşılmasını hedefliyoruz.

Makalemizin ilk bölümünde Mehmet Tahir Bey’in bazı eserlerine değinerek onun fikir dünyası hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Mehmet Tahir Bey ve Matbuat Hayatı

1.1. Mehmet Tahir Bey’in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

İbn Hakkı Mehmet Tahir Bey’i ve eserlerini anlamak için onun yaşadığı dönemin sosyal ve siyasî şartlarını anlamak gerekmektedir. Genel bir çerçeve çizecek olursak; Jön Türk kurumları, Abdülhamit’in istibdadına son vermek ve Kanun-i Esasî’yi tekrar yürürlüğe koymak amacıyla birleşip 1908’de hedeflerine ulaştılar. Bu tarih II. Meşrutiyet’in başlangıcını işaret eder. Siyasî değil, kültürel bir kimlik taşıdığını söyleyen İttihat ve Terakki Fırkası zamanla politikaya daha çok müdahil olarak Sait Paşa liderliğinde sultanın yürütme yetkilerini kontrol eder hâle gelir ve nihayetinde 31 Mart Vakası’nı fırsat bilerek II. Abdülhamit’in yerine V. Mehmet’i getirir.

İçeride bunlar olurken Türkler’in o sırada meşgul buldukları Trablus Harbinden faydalanarak Boğazlardan serbestçe geçmeyi Bâb-ı Âlî’ye kabul ettirmek yani ikinci bir Hünkâr İskeleyi Antlaşması vücuda getirmek teşebbüsleri başarısızlığa uğrayan Çarlık Rusyası, Ekim 1912 – Eylül 1913 tarihleri arasında Balkan Devletlerini bu imparatorluk üzerine saldırmaya teşvik eder. Ancak, Sait Paşa kabinesi iç ve dış ikaz ve ihtarlara rağmen Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak kurulacağına inanmaz; hatta dönemin Hariciye Nazırı Asım Bey, Temmuz 1912’de Meclis-i Meb’usan’da yaptığı bir konuşmada Balkanlar’dan imanı kadar emin olduğunu söyler. II. Meşrutiyet’in ilanıyla Selanik’e sürgün hayatı yaşamaya gönderilen ve Balkan Harbi’nden haberdar edilmeyen II. Abdülhamit, düşmanın ilerlemesi karşısında Selanik’in de tehlikeye düşmesi ile İstanbul’a nakledilir ve Bab-ı Ali’nin böyle bir ittifaktan haberdar olmamasına hayret eder. Nihayetinde Osmanlı bozgunla ve korkunç günlerle karşı karşıya kalır. Savaşı kaybetmenin siyasi, politik, ekonomik, psikolojik, toplumsal pek çok sebebi vardır fakat bizim üzerinde duracağımız nokta toplumsal sebep tartışmalarıdır.

Meşrutiyet sonrası yaşanan dönüşümün ilk yansıması, kadın erkek eşitliği ve bu çerçeveye atfedilen ekstra anlam ve önem, ana mücadele alanıdır. Modern toplum farklılıkları yok edip her iki cinsi de türdeş hale getirerek “eşitlik” düzleminde tanımladığı yeni bir toplumsal düzen anlayışı üretmiştir; bu bağlamda geleneksel toplum ve modern toplum projesinin eşik kavramı, kadın ve onun faaliyet alanıdır. Batıcı aydınlar bu mesele üzerinde o kadar dururlar ki hemen her makalede kadın meselesi ele alınır. İslamcı kesimin de yayın organlarında kadın ontolojik, epistemolojik, psikolojik ve dini eksende tartışılır hale gelir. Bu dönemde özellikle özgürleşme hareketinin her alanda kendini gösterdiği bir gerçektir. Osmanlı toplumu “Batılılaşma Hareketi”ni desteklemektedir. Bu dönemde yayımlanan gazete, dergi ve edebî eserlerde batılılaşma mücadelesi verilmektedir. Gerek kadınların örgütlenerek sokağa çıkması, gerek kadın meseleleri hakkında yazan kadınların sayısının artması, gerekse kadın haklarını savunan derneklerin faaliyetleri; kadınların toplumda aktif rol aldığı birer göstergesidir.

Dönemin toplumsal tartışmaları ve Mehmet Tahir’in risalesi ele alındığında Osmanlı İmparatorluğu’nda ulus devlet olma çabaları içinde yapılan reformların etkisinin kadınlara yansıdığına şahit oluyoruz. Bu dönemde toplumsal yapı ve bu yapı içinde kadınlar her yönüyle değişmeye farklılaşmaya başlamış; içinde buldukları toplumu ve erkeğe nazaran buldukları konumu sorgulayarak toplumsal yaşamın tüm yönlerini kapsayan bir kadın inkılâbı gerçekleştirme çabasına girmişlerdir. Kadınlarla ilgili meseleler üzerine ilk yazı girişimleri erkeklerden gelmiştir: Abdülhak Hamit, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Celal Sahir, Süleyman Sırrı, Faik Şevket, Selahaddin Asım ve Mehmet Tahir. Kendisi gibi Mehmet Tahir Bey’in eşi Fatma Şadiye Hanım da eserlerinde kadınları konu almıştır.

Doğum ve ölüm tarihi hakkında elimizde kayda değer bir bilgi bulunmayan Mehmet Tahir Bey, ardında pek çok eser bırakmıştır. Hemen hemen bütün risalelerinde ailevi ve kültürel değerlere vurgu yapan Mehmet Tahir, batılılaşma eleştirilerinin yanı sıra risale sonlarında, faydalı gördüğü eserlerin kısa tanıtımını yapmıştır. Makalemizin bu bölümünde Mehmet Tahir Bey’in neşrettiği eserlerden ulaşabildiklerimiz hakkında bilgi verilecektir.

1.2. Mehmet Tahir Bey’in Eserleri

Hanımlara Mahsus Gazete: II. Meşrutiyet Dönemi’nin “özgürleşme” propagandası kadınlar üzerinde de etkili olmuş, bu sebeple kadın yayımları artmıştır: Terakki, Şüküfekar, Aile, Demet, Mehasin, Kadın, Para Bohçası, Hanımlar Âlemi, Kadın Dünyası, Süs, Bilgi Yurdu Işığı, İnci ve İbn Hakkı Mehmet Tahir Bey’in çıkardığı Hanımlara Mahsus Gazete. “Gazetemizi neşretmekten

asıl maksadımız menâfi-i mülk-i devlete hizmet-i ceddeden ibarettir” takdimiyle çıkan ve imtiyaz sahibi Mehmet Tahir olan bu gazetede; kadın sorunları, aile, toplum, iş yaşamı, eğitim, moda ve giyim konuları ağırlıklı olarak işlenmiştir. Yurt içi ve yurt dışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hatta Fransa’dan Madam Durani Montila, Paris muhabiri olarak görevlendirilmesi için gazeteye mektupla başvuruda bulunmuştur. Derginin başmuharrirliğini sırasıyla Makbule Leman, Nigar (Osman) Hanım, Fatma Şadiye, Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali ve Gülistan İsmet yapmıştır. Hanımlara Mahsus Gazete’nin en önemli özelliği; 1-150. sayıları haftada iki kez, diğer sayıları haftada bir kez olmak üzere 1895’ten 1908’e kadar 612 sayıyla 13 yıl süreyle çıkan en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır.

19. Asır Osmanlı dergiciliğinin önemli ve yayın hayatı uzun ömürlü dergiciliğinde Mehmet Tahir Bey’in Hanımlara Mahsus Gazete’si ve Çocuklara Mahsus Gazete’si önemli yer tutar. Gazete incelendiğinde; moda yazıları, dikey, nakış, çeşitli ev eşyaları, çocuk bakım dersleri, hanımların sosyal faaliyetleri, çeşitli cemiyet ve dünya haberleri gibi konuları içerdiğini görüyoruz. Hanımlar tarafından yazılan şiir ve makalelere de ayrıca ücret ödenen gazetenin diğer bir hususiyeti de gazete hâsılatının yüzde beşinin gelinlik ve kimsesiz kızlara ayrılmasıdır. Resimli olan bu gazetenin Türk kadınları tarafından rağbet gördüğü, gazete idaresine gönderilen çeşitli övgü yazılarından anlaşılabilir.

Malumat Mecmuası ve Hanımlara Mahsus Malumat: Hanımlara Mahsus Gazete’nin çıktığı yıl olan 1895’te haftada bir çıkan Malumat Mecmuası’nın eki olarak Hanımlara Mahsus Malumat adlı 27 sayfalık bir başka dergi de yayınlanmıştır. “Hilafet-i Muazzama-i İslamiye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’nin menafi-i celilesine ve maarif ve sanayi-i nefisenin teammüm ve terakkisine hizmet eder her gün vakt-i zuhrda neşrolunur ceride-i musavvere-i Osmaniyyedir” takdimiyle yola çıkan ve içerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe bölümler de bulunan Malumat mecmuası hem mecmua hem gazete şeklinde haftalık (1311-1319 tarihleri arasında) ve günlük olarak çıkmıştır. Mehmet Tahir’in müdürü olduğu “Edebiyat, ahlak, sanayi vesairenden bahis... hanımlara mahsus ma’lumat olarak” 1312-1313 tarihleri arasında çıkan Hanımlara Mahsus Malumat adlı dergide Fatma Edibe, Nakiye, Naciye şiir; Mihricihan, Leyla Feride, Nadire şarkı ve Fahriye, Fahrünnisa, Makbule, Müfide Hanımlar ise kadınlara ait çeşitli konuların işlendiği mektuplarla yer almışlardır. Ahmet Rasi, Nazif Sururi, Mehmet Cemal gibi erkekler de kadınlara ilişkin yazılar yazmışlardır.

Çocuklara Mahsus Gazete: Çocuklara Mahsus Gazete, yayın hayatına, “Zükûr ve inâs, etfal-i vatanın tezhib-i ahlakına ve tevsî-i malumatına hâdim olarak haftada bir çıkar ve her şeyden bahseder Osmanlı gazetesidir” takdimiyle 21 Mayıs 1896 günü başlamış, son sayısını 13 Ağustos 1908’de çıkarmıştır. Çocuklara Mahsus Gazete, bazı kaynaklarda Hanımlara Mahsus Gazete’nin eki olarak geçmekteyse de iki gazete arasında, aynı kişi tarafından çıkarılması, Hanımlara Mahsus Gazete yazarlarının yazılarının zaman zaman Çocuklara Mahsus Gazete’de de yayımlanması ve Çocuklara Mahsus Gazete’de Hanımlara Mahsus Gazete’nin ilanlarına yer verilmesi dışında organik bir bağ yoktur.

19. ve 20. asır Osmanlı çocuk dergileri ve Cumhuriyet Dönemi çocuk dergileri de dâhil olmak üzere, bütün eski harfli çocuk dergileri içinde en uzun yayın ömrüne sahip dergi (1896-1908) İbn Hakkı Mehmet Tahir Bey’in imtiyaz sahibi olduğu Çocuklara Mahsus Gazete’dir. On iki yıl yayımını sürdüren Çocuklara Mahsus Gazete’nin yazar kadrosu; Ahmet Fâik, Fâik Sabri (Duran), M. Tevfik, İlyas Sükûti, Hocasade Ali Vasfi, Aziz Hüdayi, Ebu’l-Muhsin Kemal, H. Kemal, İbrahim İhsan, İbnü’l-Hasan M. Asım, Muzaffer, Mehmet Raif, M. Halit, Abdülbaki Sadık ve Birecikli N. Ekrem’den oluşmaktadır. Gazete; dönemin, Avrupa standartlarına en yakın çocuk dergilerindedir. Büyük kısmı Avrupa dergilerinden alınmış iyi baskılı resimler, yazılar, hikâyeler, fıkralar, yurttan ve dünyadan haberler, bilmece, kısacası dönemin çocuklarına hitap edebilecek her şeye sahip bir mecmua olan gazete, zaman zaman çeyrek altın gibi güçlü promosyonlarla yayım hayatını sürdürmüştür.

Nevsal-i Nisvan: İbn Hakkı Mehmet Tahir Bey, Hanımlara Mahsus Gazete’nin yanı sıra kadınların bilgi ve görgüsünü arttırmaya yönelik hazırladığı yayın tarihi 1315 (1897/1898) olan 80 sayfalık bir yıllığın da sahibidir; yıllığın muharrirliğini Osmanlı’nın son dönem popülist ve velud yazarı olan Avanzade Mehmet Süleyman Bey yapmıştır. Türünün ilk örneği olan Nevsal-i Nisvan; başarılı, dolu, devrin Avrupa’sını takip eden, kadınlara yönelik bir çalışmadır. Nevsal-i Nisvan’da, çıktığı ay ile ilgili mevsim değişimleri, rüzgârlar, bayramlar, mühim günler, piriç ekiminin başlangıcı ve sonu, kadınlara yönelik pratik bilgiler, kadınlar için açılan mektepler, basılan kitaplar vs. yer bulmuştur. Devrin şöhretli şairi Nigar Hanım’ın “Vazife-i Maderane” isimli şiiri, Hamiyet Zehra Hanım’ın “Levha-i Tabiat”, Makbule Leman Hanım’ın “Kadınlık”, Zeynep Cemal Hanım’ın da “Bir Valide Lisanında Ninni” isimli şiirleri yıllıktaki yerlerini almıştır.

Altın Perisi: Klasik bir Türk romanı olarak değerlendirebileceğimiz Altın Perisi, her şeylerini satarak İstanbul’a gelen hamal Ali Ağa’nın zavallı kızı Ha-

tice'nin, Allah'ın bir lütfu olarak İhsan Bey ile karşılaşmasını ve bir evlada sahip olamamış İhsan Bey'in Hatice'nin talim ve terbiyesini üstlenmesini hikâye eder. Hikâye, adını Hatice'nin altın sarısı saçlarından alır. Hatice üzerinden ailevî hayat, kültür ve ahlaki konu edinen Mehmet Tahir, hikâyeyi mutlu sonla bitirir.

Hanımlarımıza Mahremane Bir Mektup: Bu risalede, Balkan Harbi sırasında Türk kadınının cesaretinden ve maddi-manevi yardımlarından bahseden Mehmet Tahir, vatanperver kadınlara teşekkür eder. Risalesinin kadınlara mütemadiyen yapılan ihtarlardan uzak bir mektup olduğunu ifade eder ve okuma yazma bilmeyen kadınlara da risalesinin ulaştırılmasını ister. Avrupa'ya eğitim görmek veya çalışmak için giden erkeklerden gerekli özveriyi göremediğini ifade eden Mehmet Tahir, kadınlardan tek bir ricasının olduğunu söyler. Bu rica, devletin güçlü kalmasında kadınların da mühim bir noktada bulduklarını idrak etmeleridir. Kadınların özellikle siyasetten uzak tutulmasını eleştirir ve çeşitli örneklerle sözlerini destekler. Kadınların çalışma şevkini arttıran bu risalesini “Artık vatanımızı hanımlarımız yaşatacaklar, buna eminiz” diyerek sonlandırır.

Sefaletaneler: Mehmet Tahir, 1336/1920'de Kader Matbaasınca ikinci baskısı yapılan Sefaletaneler adlı risalesinde Türk Halkı'nın düştüğü kötü alışkanlıkları konu edinir. İstanbul'un fethinden sonra Türkler'in sağlıklarını, kuvvetlerini ve ahlaklarını yitirdiğini, buna da Avrupa ile ilişkilerin artmasının sebep olduğunu iddia eder. Tütün ve bira tüketiminin başlaması ile maddî ve manevî türlü rahatsızlıkların baş gösterdiğinden bahisle sefaletaneye düşen bir arkadaşının intiharla sonuçlanan hikâyesini karşılıklı diyalog hâlinde anlatır. “Bir aile demek, bir küçük devlet demektir.” diyerek okuyucularını ve özellikle gençleri uyarır.

Meşrutiyet Hanımları: “Vatan-ı Osmanî erkeklerden ziyade kadınların sayesinde te'min-i bekâ ve terakki edecektir.” sözleri ile başladığı ve yer yer diyalogların bulunduğu bu risalesinde erkekler kadar kadınların da vatani muhafaza etmelerinin gerekliliğinden bahseder. Mehmet Tahir'e göre düşman ile harp yalnız kılıç, kurşun ve top ile olmaz; bilakis kendi kültürünü muhafaza etmek ile olur. Bunun için de kadınların toplumun her alanında aktif olması gerektiğini düşünen Mehmet Tahir Bey; risalesinde Meşrutiyet Dönemi hanımlarını, memleketin meseleleriyle ilgilenmeyip sadece moda ile ilgilendiklerini, Türk kadınlarının kıyafette eski sadeliği unuttuğunu söyler; şehitleri ve yetimleri unutarak israfa düştüklerinden dolayı eleştirir: “Hanımlarımız arasında bir moda dalgasıdır gidiyor. Serveti olanlar ya da zevcesi zengin bulu-

nanlar ayda beş, on, yirmi, yüz lira demiyorlar moda uğrunda feda edip duruyorlar. Bu hanımlar bu paraların kendilerine bu milletin sayesinde geldiğinin, o liralari yine bu millete yarayacak suretle sarf etmek, bu kadar fukarası, yetimi, dulu, şehid evlatları, zevceleri ve valideleri göz önünde olan milletimizin kârına, nef'ane harcamak vatanperverlik, yalnız vatanperverlik değil cidden mukteza-i nimet ve insaniyet olduğunu düşünmezler mi?" Aslında moda eleştirilerinin ana eksenini gayrimüslim terzilerin ve mağazaların elde ettiği kazanç oluşturur. İki savaş arasında yer alan bu dönemde, moda uyma konusunda zihniyet eleştirilerinden ziyade, ekonomik eleştirilerin ağır bastığı görülmekte; dönemin diğer dergileri şık ve ucuz giyinmenin ipuçlarını vermektedir.

Daha sonra neşr ettiği Çarşaf Meselesi adlı risalesinde, Meşrutiyet Hanımları'na gelen eleştirilerden bahisle: "Meşrûtiyet Hanımları, evvelâ neşr olunmuş ve bazı câhil hanımlar tarafından bu âciz hakkında beyan-ı muâhezat edilmiş idi. Fakat onu müteakip intişar eden Meşrûtiyet Erkekleri, pek çok hanımlar tarafından takdîr olunmuştur. Çünkü Meşrûtiyet Erkekleri, kadınlarımızın bu şimdiki şekli ve kıyâfete gelmelerinin esbabı asliyesini îzâh ediyordu" diyerek erkekler için de bir risale yazdığından bahseder.

Meşrutiyet Erkekleri: Doğu ve Batı medeniyetini kıyaslayan Mehmet Tahir Bey, bu risalesinde de dönemin en büyük problemi olan ekonomik sıkıntılara dikkat çeker. Bugün kadınları ve kadınların nazarında toplumu etkileyen çeşitli akımların arka planında erkeklerin olduğunu iddia eder ve Avrupa medeniyetini gözlemlemek üzere gönderilen erkekler hakkında şu çarpıcı ifadeler yer verir: "Ah keşke gittikleri gibi dönselerdi... Yüz seneden beri bizim erkeklerimizden Avrupa'ya gidenler bizim ahlakımızı, ahvalimizi ifsad için buraya gelen yahut Avrupa'dan buraya irsâl-i sefahat eden Frenklere halis muhlis yardımcı, yordakçı, sadık muavin oldular."

Çarşaf Meselesi: Risalede Muharrir; İbn Hakkı Mehmet Tahir, neşreden; İtimad Kütüphanesi sahibi Seyyid Tahir olarak geçmektedir. İtimad Kütüphanesi'nin adresi Bâb-ı Âlî Caddesi, numara 89 olarak verilmiş, risalenin kapak kısmında İtimad Kütüphanesine dair şu bilgiler yer almıştır: "Her nev'i âsâr-ı cedîde bulunur. Taşra sipârişleri kabûl ve muntazaman irsâl kılınır. Yevmî gazete ve haftalık mecmû'alara abone kayıt olunur. Tarihî kartpostallar, salon kartları vesaire bulunur. Avrupa müzelerinde bulunan âsâr-ı nefise-nin renkli ve renksiz matbu' büyük tabloları ile gâyet zarîf kartpostallar ve bunlara dair Avrupa'dan kataloglar celb olunmuştur. Salonlarını, odalarını tezyin etmek isteyen zevât kütüphanemize teşrîf ile mezkûr kataloglardan intihâb buyurabilirler." Her türlü yeni eserin bulunabilirliği, siparişlerin itina ile yerine getirildiği bilgileri ile günlük gazeteler ve haftalık dergilere ulaşım

imkânı sunan kütüphane aynı zamanda Avrupa müzelerinde bulunan güzel sanat eserleri, tarihî kartpostallar ve kataloglardan seçim hizmeti de vermektedir. Mehmet Tahir Bey'in imtiyaz sahibi olduğu Çocuklara Mahsus Gazete'de de Avrupa dergilerinden alınmış iyi baskılı resimler olduğu ve devrin Avrupa'sını takip eden Nevsal-i Nisvan yıllığı da hatırlanacak olursa Mehmet Tahir Bey'in Avrupa'yı yakından gözlemlediğini söyleyebiliriz.

Mehmet Tahir Bey'in Çarşaf Meselesi adlı risalesi, Balkan Savaşı yenilgi üzerine kaleme alınmış “Hanımlarımızın çarşaflarıyla mestûriyeti meselesine dair mütâlâ'ât-ı mühimmeyi hâvidir” açıklama yazısı ile 1331 (M.1915) yılında Sancakçıyan Matbaası'nca 30 sayfa olarak basılmıştır.

Osmanlı kadınlarının çarşafa bürünmesi konusunda Mehmet Tahir'in konuyla ilgili değer yargılarına karşı şahsî fikirlerini bir sohbet havasında, içinde yer yer tavsiye ve öğütler, yer yer de çeşitli örneklerle süslediği bu risale; Osmanlı toplumundaki siyasî, sosyal ve dini dönüşüm sürecini, Batı algısı ve Batı etkileşimini gözler önüne sermesi bakımından bir kaynak değeri taşımaktadır. Bu bölümde, makalemizin odak noktasını oluşturan Mehmet Tahir Bey'in Çarşaf Meselesi adlı risalesinden bahsedilecektir.

2. Mehmet Tahir Bey'in “Çarşaf Meselesi” Risalesi

Osmanlı toplumu içinde ailenin önemi çok büyük olmasına rağmen kadınlar ikinci planda kalmıştır. Bu konuda Celal Nuri'nin tespitleri de kayda değerdir; ikinci meşrutiyet ile beraber zor şartlar altında olan milletin modernleşme çizgisine ulaşması için sosyal, siyasi, iktisadi vs. tümünden bir toplumsal dönüşmeye ihtiyaç vardır. Yeni bir dünya görüşü oluşturmak yerine geleneksel yapıyı korumak endişesinde olanlar önceki âlimlerin izinden gitmeyi yeğlemişler; Mehmet Tahir Bey ise siyasî ve askerî başarısızlıkla beraber değişen toplum şartlarında geçmiş referans olarak ilerlemenin mümkün olmadığını savunmuştur. 1331 (M.1915) yılında yayımladığı bu risalede, toplumda tartışma konusu olan “çarşaf” meselesini ele almış, objektif bir yaklaşım sergilemeye çalışarak durum tespiti yapmıştır: “Mesele şu münâsebetle iki kısma ayrılıyor. Birinci iddiâyaya göre: Eğer kadınlarımız açık saçık gezmeseler imiş biz bu Balkan Muhârebesini kazanacakmışız. İkinci iddiâyaya göre ise: Eğer kadınlarımız gayr-i mestûr olsalar imiş yine bu Balkan Muharebesi'nde muvaffak olacak imişiz. Zira o zaman terakkî ve temeddün etmiş bulunurmuşuz. Hâlbuki biz şimdiye kadar hep böyle fâidesiz iddiâ'larla mevzû'-i hakîkatten uzak meselelerle uğraştığımız için adaya zebûn olduk... Muhterem kari'ler! Eğer bizim vatanımızın baştanbaşa olgunlaşmasına hanımlarımızın çarşafları sebep olacak ve bu yüzden bütün âlem-i İslam'ın kuvveti ve şevket-i kadîmesi avdet edecek ise ne duruyoruz? Kadınlarımıza hemen en eski biçimde çarşaf

giydirelim, yüzlerine de üç dört kat peçe vaz' ettirelim. Bu iş bu gün erkeklerin umûmunun elindedir. Erkek ne der de kadınlarımız yapmaz." Geleneksel yapıyı korumanın ve geçmişe bağlılığın kutsandığı bu dönemde kadınlar bir nevi kendi alanlarını genişletmek ve varlıklarını kanıtlamak amacı ile harekete geçmişti, bu durumda elbette kendilerini destekleyenlerin yanı sıra belli bir çerçevede kalmalarını isteyenler de olacaktı.

2.1. Hanımların Sosyal Hayatı

Risalede de görüldüğü üzere Meşrutiyet döneminin getirdiği hürriyet fikrinin yanı sıra savaşın getirdiği zorluklar, kadınları sosyal hayatta daha aktif roller almaya itmiştir. Toplumda büyük panik oluşturan Balkan Savaşı'na kadınlar tarafından büyük destek sağlanmış; kurulan yardım dernekleriyle cephedeki askere para, eşya, gönüllü hastabakıcılık yardımları organize edilmiş ve Müdafa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyetince 8-13 Şubat 1913 tarihleri arasında düzenlenen konferanslarla kadın hareketlerinde canlanma meydana getirilmiştir.

1908 yılı sonrası kadınlar kurdukları dernekler aracılığıyla bizzat hak ve çıkarlarını korumaya çalışmış, bu dernek ve yardım kurumlarının bir kısmı çeşitli siyasî örgütlerle bağ kurmuş böylece kadınlar sınırlı da olsa siyasî hayata ilgisiz kalmamışlardı. Birincil amaç olarak ailede, toplumsal yaşamda ve çalışma hayatındaki haklarını talep etmişler, siyasal hakkı, bu hakların tamamlayıcısı olarak görmüşler fakat bu hakkı daha sonraya ertelemişlerdir. 1920'lerde dernek programlarına siyasal hakkı dâhil etmişler, bağımsızlık savaşının hemen ardından bir siyasi parti – Kadınlar Halk Fırkası – kurmuşlardır. II. Meşrutiyet sonrası kadınların kendilerini bir birey olarak ifade etme çabaları gerek sosyal, gerek kültürel, gerekse ekonomik alanda kendini gösterirken kısmen siyasî alanda bulunacakları sinyalleri verilmişti.

Yenilmez orduların yenilgisini Tanrı'nın bir cezası olarak yorumlayanlar ile değişim ve tam bir dönüşümü yani modernleşmeyi savunanlar tezlerini kadınların üzerinden oluşturuyor ve Mehmet Tahir, Çarşaf Meselesi adlı risalesinde Müslüman kadının içinde bulunduğu bu kötü şartları sorgulayarak kadınlara yöneltilen olumsuz eleştirilerin karşısında yer alıyordu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları yıllarında kadınların yardım cemiyetleri kurmaları ve Balkan Savaşı sonrası Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti'nin Rumeli'den gelen göçmenlerin geçim problemlerini halletmek için "iş evleri" açmaları gibi pek çok örnek olmasına rağmen kadınları suçlayan bu tartışmalar karşısında Mehmet Tahir, "Çarşaf Meselesi" adlı risalesini kaleme almış ve bu kesimin görüşlerini şiddetle reddetmiştir: "Hâlbuki zavallı hanımlarımız ister süslü gezsinler, ister süssüz, bütün muhârebe devam ettiği müddetçe sokakta, evde, sevgili vatanlarının selâmeti için ağlayarak dualar ettiler. Evlatlarını,

mallarını feda ettiler, şehitlerimizin eytâmına muâvenette bulundular. Mecnûhlarımızın yaralarını kendi elleriyle sardılar, onlara hakiki hemşirelik vazîfesini îfâ ettiler. Gazilerimiz için gece gündüz dikiş diktiler, çorap ördüler. Zenginleri îâne sandıklarına şitâb eylediler. Hâsılı her türlü vatanî icrada kusur eylemediler de yine şimdi muharebede mağlup olmağımızın sebebi onların giydikleri çarşaf oluyordu. Aman Yâ Rabbi! Bu ne türlü iz’ândır. Bu ne nev-i idraktır?”

Kadın meselesinin hem Batıcı hem İslamcı aydınlarca tartışılıyor olması arka planda imparatorluğu koruma gayreti olduğunu gösterir. Bu durum kimilerince değişime tam bir ayak uydurmakla gerçekleşecekken kimilerince de dini-kültürel kimliği korumak ve değişime direnmekle gerçekleşecektir.

2.2. Hanımların Örtünmesi Konusu

Risalede de geçtiği üzere örtünün dini bir emir olduğunu sık sık dile getiren Mehmet Tahir, kadının örtünmesinin dinî bir emir olduğu kadar sosyal bir gereklilik de olduğu düşüncesindedir: “Düşünülmelidir ki ırz ve iffet denilen şey bizim burada maruf olduğu üzere hissiyat-ı şehvâniyyeye adem-i mütâbaatten ibarettir. Hâlbuki bu hiss-i şehvani insanlarla beraber bütün hayvanatta da vardır. Yani bu his, bir hiss-i hayvânîdir. Bunun men’ine hiçbir kuvvet muktedir değildir ve olamaz. Çünkü o his bir kanun-ı tabi’ iktizâsıdır. Pek çok tecrübeler neticesinde anlaşılmıştır ki bu kanun-ı tabi’nin ceryanını Allah korkusu dahi men’ edememiştir. Mektûmiyete son derece riayet, kanun korkusunu da bu babta bertaraf ediyor. İnsanlar en çok cebr gördükleri zamanlarda dâhi hiss-i şehvanilerini muhafaza etmemişler, hapishanelerde değil maktellerde bile o hissi unutmamışlardır. Şu hâlde mesturiyetin hiss-i şehvaniyesi galip olan, bir kadını hiçbir vechile âmaline muvâfakiyetinden men’ edemeyeceği meydanda iken ve kadını serbest ve açık bırakmak daha ziyade muvâfık-ı adl ve insaf iken mesturiyet kadının hakkında bir zulüm teşkil etmez mi denilebilir ve bu ifadede doğru ad olunur. Hâlbuki iş öyle değil, erkek kadının bulunmadığı yerde sükûn içindedir. Rahatça işini görür vazifesini yapar fakat en mühim bir iş ile meşgul iken önünden bir kadın geçse o erkeğin zihni ve fikri perişan olur.” Mehmet Tahir, kadının örtünmesi konusunda geleneksel görüşleri reddetmezken içten içe örtünün kadın için bir zulüm olduğunu, örtünmede maksat olan erkeğin en çetin yaşam koşullarında bile “hiss-i şehvanisini muhafaza” edemeyeceğini ifade eder. Mehmet Tahir’in dünya-ahiret dengesini korumaya çalışarak yaptığı yorumlar göstermektedir ki modern dünya görüşü kadınları etkilediği kadar erkekleri de etkilemekte ve hayatın bütün alanlarını kuşatmaktadır.

Avrupa modasını takip etme meyli II. Mahmut devrinden itibaren önce erkekleri, daha sonra da kadınları sarmıştır. İşgal altındaki İstanbul'a bir taraftan beyaz Rusların bir taraftan da işgal kuvvetlerine mensup askerlere iştirak eden Avrupalı kadınların girişi, İstanbul'daki kadın kıyafetlerinin değişimine sebep olmuştur. Çarşafın Osmanlı sosyal hayatına girişi ve II. Abdülhamit tarafından yasaklanması ise oldukça ilginçtir. İç kıyafette Avrupa modasını yakından izleyen kadınlar, 1892'de kabarık kollu elbiseleri üzerine ferace giyemeyince çarşaf giymeyi daha uygun bulmuşlardır. Bağdatlı kadınların giydiği Arap çarşafını, Avrupa usulüne göre değiştirip şapkalarla takılan tüle benzettikleri peçeleri yüzlerine örterek yepyeni bir sokak kıyafeti icat etmişlerdir. Öte yandan II. Abdülhamit bir cuma namazı çıkışında çarşafı kadınları matem elbisesi giymiş Hıristiyan kadınlarına benzeterek Müslüman olup olmadıklarından tereddüde düşmüştür. O sıralarda bazı erkeklerin hırsızlık vesaire gibi türlü maksatlarla çarşafa girdikleri de işitildiğinden gerek dindarlık gerek maslahat açısından kadınların çarşaf giymesini yasaklamıştır. Ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz bu yavaş değişme şüphesiz ki her safhasında herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Hatta hükümetin müdahalesiyle ortadan kaldırılmak teşebbüsünde bulunulduğu zamanlarda bile çarşafın ilk şekli olan torba çarşaftan son şekline kadar bütün tarzlarının muhtelif kimseler tarafından kullanılmakta olduğu söylenebilir. Burada mühim olan cemiyet içinde değişen kıymetlerin benimsenmesi keyfiyetinden daha çok değişmelerin; değişme imkânlarının bulunmasıdır. Bu bilgiler, bir dönem Osmanlı kadınlarının peçeyi, dinî değil sosyal değişimin bir ürünü olarak kabul ettiğini hatta yasaklanmasına da sosyal gerekliliklerin sebep olduğunu göstermektedir.

Tesettür emrinin mahiyeti ve uygulaması konusunda İslam bilginleri genelgeçer ve evrensel kurallar belirlememiş olsa da bugün peçe hakkında çoğu âlim aynı görüştedir. Örtünmede asıl hedef, kadının vücut hatlarını belli etmemesi, tesettürün temel amacını gözeterek biçimde giyinmesi olunca dış kıyafetin şekli, rengi ve nasıl olacağı üzerinde fazla durulmamıştır. Farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte genelde İslam âlimlerinin yaklaşımı, örtünmenin temel amaçlarını karşılayacak tarzda olması durumunda ayrıca (çarşaf vb.) bir dış kıyafetin zorunlu görülmediği yönündedir. Mehmet Tahir de, bu yorumlara paralel şekilde, şekilci yorumların bir kenara bırakılarak kadınların ilerlemesi için gerekli adımların atılması gerektiğini savunur: "Kadınların terakkisi fevkalade mühim bir şeydir. Bunun memleketimizde dahi gaye-i kemâle varması samîmden temenni olunur. Bu maksadın temini husûlü için çalışmak bütün erkeklerimize terettüp eden bir vazife-i mübecceledir. Bu vazife hakkıyla îfâ edilebilmek için bidayette çok esaslı, pek derin sûrette dü-

şünmek ve işe hakikî, makul, metin fikirler ile başlamak lazımdır. Burada meşrutiyet istihsâl edileli beş sene geçti. Bu müddet zarfında terakkiyat-ı nisvaniyemiz için henüz yeni bir mektep olsun vücuda getirilemediğinden zavallı hanımlarımız gaflet ve cehalet içinde kaldılar. Böyle yapılmayıp da meşrutiyeti müteakip, hanımlarımızın esbabı terakki ve tekemmüllerine gayret edilmiş olsa idi memleketimizde beş on sene sonra fikren fedâneten müterakki pek çok hanım yetişmiş olacak idi.” Mehmet Tahir Bey devamla ilerleme kaydeden kadınların dini, sosyal ve hukukî haklarını bizzat kendilerinin muhafaza edebileceklerinden bahseder ve erkeklerin de kadınların bu ilerlemesi konusunda gerekli desteği sağlamaları gerektiğini şöyle dile getirir: “Şu nazariyeye göre erkeklerin mesturiyet-i nisvaniye hakkında lüzumsuz münakaşât ile vakit geçirmeyip cidden zeki, zülâl-i ilim ve irfâna cidden atşan olan hanımlarımızla terakkilerine ait tedâbir ma’kuleye teşebbüsât-ı sahihaya acilen tevessül etmeleri iktiza’ ediyor. İşte o münâkaşât bî-faidenin yerine ve teşebbüsât-ı kâim olduğu zaman bizde de kadınlık terakkiye başlayacaktır ve o zaman hanımlarımız kendi hissiyat-ı diniyelerini kendi menâfi’ hakikîkiyelerini erkekleriyle olan münasebetlerindeki ahengi ve tevâzünü kendileri düşüneceklerdir. Demek oluyor ki bu bahiste erkekler için terakkiyatı nisvaniyenin esaslarını korumaktan başka iş de yoktur, söylenecek söz de.”

Mehmet Tahir, risalesinin ilerleyen sayfalarında Fransa’nın önemli simalarından biri ile Paris Osmanlı elçisi arasında geçtiği iddia edilen hikâyeyi aktararak örtünün fitrattan gelen bir duygu olduğunu delillendirmek ister. Bahsedilen hikâyede kıskançlık duygusuna yer vererek Avrupalıların da kadınlarını örtülü görmek istediği ifade edilir: “...Mösyö arkadaşı olan Müslüman zâta tevcih-i hitap ederek; ‘Sizin dininizin ahkâmından olan mestûriyet ne güzel şeydir. Ah keşke burada da kadınların mesturiyeti adet olsaydı... Ben her halde İslamiyet’te cârî olan mestûriyet-i nisvâniyeyi takdir ederim ve mümkün olsa idi bu usûlü buranın (Fransa) kadınlarına da teşmîl eylerdim.’” Bu diyalog ile Mehmet Tahir, örtüyü evrensel bir boyuta taşıırken örtünün fitratten gerekli olduğunu bu hikâyede Batılılar ağzı ile söylemiş ve Batı onayını alan örtü konusunu meşrulaştırmış olur.

Batı, aydınlanma çağının fikirleri ve sanayi medeniyeti ile modernliğin tanımını yaptıkça ve liderliği üstlendikçe doğu toplumları iktidarsızlaşmış, kendi yerlerini ve tarihlerini Batı modeline göre belirlemek zorunda kalmıştır. Değişimi ve yenileşmeyi içsel ve yapısal bir süreç olarak üretememişler; sürekli Batı modernliğinin izdüşümünü yakalamaya çalışmışlardır. Öyle ki bu durum kılık kıyafette de kendini belli etmiş ve alafranga hayat, paşa hanımlarının ve kızlarının öne çıkma, seçilme isteklerine yeni bir boyut getirmiş, saray

çevresi ve batılı hemcinslerinin kıyafetlerini giyerek onlardan geri olmadıklarını ispat etmeye çalışmışlardır. Esas değişiklik ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşir: Abdülhamit zamanında eşi veya kızıyla aynı arabaya dahi binemeyen erkekler artık aileleriyle beraber dolaşmaya başlamış, Osmanlı kadını dünya kadın modasında oluşan değişikliklere ayak uydurur olmuştur. Kadınlar bu değişikliğe öylesine uyum sağlamıştır ki Cumhuriyet Dönemi İstanbul hanımları şapka giymeye çoktan hazırdır. Mehmet Tahir, Osmanlı kadınlarındaki bu değişimin altında gittikçe modernleşen Osmanlı erkeklerinin, artık Osmanlı kadınına güzel bulmamasının etkisinin olduğunu da yadsımaz ve bu görüşünü şöyle dile getirir: “Avrupa'nın fena şeylerini taklidi eser-i terakki idayeden evvela erkeklerdir. Bu erkekler bir kere kendileri alafranga oldular mı hanımların da öyle olmasını istiyorlar.” Bu dönem, Avrupa'ya bir an evvel benzeme temayülü her şeye hâkim oluyor, ilme hususi bir yer ayrılıyor, buna mukabil şekil, kıyafet, yaşayış tarzı, içtimaî teşkilatın taklidi ve buna benzer farklar üzerinde duruluyordu.

II. Meşrutiyetle beraber büyük bir inkılâp yaşanmış; getirilen yeniliklerle aile yaşamı da büyük değişikliklere uğramıştır. Kız okullarının kurulması aileleri kızlarını okutmaya yöneltmiş; adet ve gelenekler de değişime uğramıştır. Erkeklerin davranışları da bu değişime paralel bir yön izlemeliydi; çünkü maddi-manevi çeyize sahip olan kadınlar karşılarında kendilerine layık eşler istiyordu. Mehmet Tahir de memleketin ilerlemesinde erkeklerin ve kadınların aynı derecede sorumlu olduğunu ifade eder hatta kadınların kendilerini geliştirmesinin erkekleri de etkileyeceğini söyler: “Bugün memleketimizde fazl ve irfanlarıyla, ilim ve kemalleriyle şöret-şîâr olmuş hayli hanımefendiler var. Bu fazılların intişâr eden eserleri kendilerinin ne derecelerde zeki ve fatîn olduklarını ispat ediyor. Memleketimizde henüz bir tane olsun âli derecede inas mektebi olmadığı bir sırada bu hanımefendiler yetişmişler. Ya öyle bir mektebimiz olsa idi; şüphe yok ki pek âli hanımlar yetişecek ve bunlar belki erkeklerin bile tarik-i cedid ve hakikate sevk edeceklerdi.”

1.3. Hanımların Eğitimi

Kadın sorunu, düşünce hayatındaki gelişmelere koşturarak milliyetçi hareketlerin ve uluslaşma sürecinin de özel bir önem vermesiyle günümüze kadar tartışılmalı bir konu olmuştur. Böylece toplumsal değişimin en önemli simgelerinden biri, kadın olmuş ve kadının topluma katılımı toplumsal ilerlemenin göstergesi kabul edilmiştir. İslam ülkelerinin geri kalmış olduğunu, “kadının geri kalmışlığı” ile değerlendiren yaklaşımlar, entelektüel Müslüman erkeklerde –ve tartışmalara katılabilen kadınlarda- savunmacı bir yaklaşım doğurmuştur. İslam'ın kadına haklarını verdiği, geleneksel yaklaşımların ve toplumsal adetlerin bu hakların uygulanmasını engellediği yönündeki

cevaplar ise bu sürecin ürünüdür. Bu bilincin gelişiminde, her ne kadar kadınlarla aynı amaçları hedeflemeseler de erkek düşünürlerin etkisi olmuştur.

Bir Osmanlı aydını olan Mehmet Tahir Bey, örtünün terakkiye mani olduğu fikrine şiddetle karşı çıkar: “Terakki tahsîl ile olur, mademki çarşaf tahsîle mâni değilmiş terakkiye nasıl mâni olur? O Avrupa mukallidleri, Frenk ağzından işittikleri “mesturiyet mani-i terakkidir” sözünü kendi fikirlerinde bir de bu vechile niçin düşünmüyorlar.” Devamla Mehmet Tahir, dönemin askeri ve siyasi başarısızlığını kadınların örtüsüne yüklemek isteyenlerin yanı sıra örtünün de ilerlemeye engel teşkil edeceğini savunan fikirlere katılmadığını her fırsatta dile getirir: “Peki, ama burada erkekler çarşafa bürünmüyorlar, yaşmaklanıp ferâce giymiyorlar ya! Bu hâlde erkeklerimiz terakki ve tekemmül etmiş olmuyorlar idi. Niçin böyle değil? Niçin memleketimizin kadını da erkeği de terakki tarîkinin en gerisinde bulunuyorlar?”

Gayrimüslim kadınların, Müslüman kadınlara göre eğitilmiş olmaları, daha serbest ve daha iyi bir hayat sürmeleri, Tanzimat sonrası giderek artan kültür ikiliği, geleneksel muhafazakâr çevrelerle Batılılaşma yanlılarının mücadelesi zaman zaman sertliğe varan çatışmalarla kadınlara uygulanan baskıların ve saldırıların artmasına yol açmıştı: “Bizim bugünkü garip kıyafetimiz ne dinîdir, ne sıhîdir, ne ahlakîdir. Şeriat-ı Muhammedi’de peçe yoktur.” diyerek sokağa çıkan kadınlar polis müdahalesiyle karşılaşmıştır. Kadınların evin dışında giydikleri kıyafetlerin şekli sık sık yayınlanan fermanlar ve fetvalarla düzeltilmeye çalışılmıştır. II. Selim’den Abdülhamit’e kadın kıyafetlerini şeriate göre belirleyen, çarşaf boylarına, başa sarılan ve üste örtülen örtülere varıncaya kadar sınırlamalar getirilmiştir.

Mehmet Tahir’in risalesinde de yer bulan kızların eğitimi, Türk aydınlarının en çok tartıştığı konulardan biridir, bu hususta hemen hemen her aydın olumlu fikirlere sahiptir; tartışmalar ise genellikle bu eğitimin mahiyeti hakkındadır. Edhem Necat, kız okullarının yeterince faydalı olmadığını bu okulların yalnız “süslü hanımlar” yetiştirdiğini söylerken Musa Kazım Efendi, kızların yüksek eğitim görmelerinden yana bir tavır sergiliyor, Halide Edip ise yükseköğretimde en üstün eğitim kimde ise (kendisinin de eğitim aldığı Amerikan eğitiminden bahisle) onun tercih edilmesinden yana olduğunu ifade ediyordu.

Mehmet Tahir ise kadınların eğitiminin muhakkak fakat kadın ve erkeğin ayrı ayrı eğitim almaları gerektiği düşüncesindedir, onu bu düşünceye iten şey şüphesiz risalesinde “bir hiss-i hayvânî” olarak bahsettiği cinsel güdülerdir: “Buna terbiyenin de, ilim ve marifetin de zecr ve tazvîkin de faidesi yok-

tur. Frenklerde terbiye neticesi olarak erkeklerle kadınlar bir arada da bulunurlar da hiçbiri yek diğere karşı hiss-i şehvani beslemezlermiş, derler. Bu muhâldir. Bu inanılacak bir söz değildir.” Kadın ve erkeğin aynı ortamda iyi bir tahsil derecesine ulaşmasını hayal olarak gören Mehmet Tahir ayrıca Meşrutiyet’in ilanından sonra da kadınların eğitimi konusunda gerekli adımların atılmadığını ifade eder: “Şurada meşrûtiyet kazanılalı beş sene geçti. Bu zaman içinde kadınların yükselmesi için henüz yeni bir mektep açılmadığından zavallı hanımlarımız gaflet ve cehâlet içinde kaldılar. Böyle yapılmayıp da meşrûtiyetin ardından, hanımlarımızın ilerlemesi ve gelişmesine gayret edilmiş olsa idi memleketimiz de beş on sene sonra fikir ve anlayışı ilerlemiş pek çok hanım yetişmiş olacaktı.”

Mehmet Tahir’in bu eleştirisinden sonra, 1915 yılında, Dar’ulmuallimat-ı Aliye bünyesinde bir binada müstakil bir öğretmen kadrosuyla – hanımlara mahsus – İnas Darülfünunu kurulmuş, böylece Türk kadını ilk kez yüksek eğitim hakkına kavuşmuştur. Okul, edebiyat, riyaziyat ve tabiiyat olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Bundan evvelki devirlerde kadınlar ancak ebe, hasta-bakıcı ya da muallim olabiliyorken, bu devirde memuriyete de atılmış, askere giden erkeklerin yerini almaya başlamışlardır. Okumuş kadın sosyal hayatın her alanında kendine yer bulabilir duruma gelirken dönemin getirdiği ekonomik canlılık sebebiyle yeni iş kollarında kadına duyulan ihtiyaç sonucunda kadın “üretici” konumuna yükselmiştir.

Türkiye’de Tanzimat Dönemi’nden itibaren Batılılaşma ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsiyetler arası birlikteliğin sınırları, tartışma konusu olmaktadır. Tanzimat Dönemi’nin reformculuğu ile Cumhuriyet Dönemi Batıcılığı’nın aynı olmadığını söylemek mümkündür. Fakat örtü, her dönem sürekli olarak siyaset malzemesi olmuş; 1980 sonrası Türkiye’nde örtülü okumayı hak olarak savunan kız öğrenciler, modernliği tehdit ettikleri gerekçesiyle üniversitelerden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Laiklik ve cinsler arası eşitlik ilkelerini kabul eden Türkiye, modernlik ve dinsel talepler arasında sıkı bir sınavdan geçmiştir. Türkiye’de popüler İslam, modern yönetim biçimine ciddi biçimde meydan okumamıştır; ancak modernleşme süreci ilerledikçe ve eğitimin genel düzeyi yükseldikçe popüler duygular daha keskin ve daha duyarlı hâle gelmiş ve böylece öncekinden daha kıskırtıcı görünmüştür. Bugün cinsler arası eşitlik gerçekleşmiş ve fakat cinsiyetler arası sosyal, kültürel ve eğitim konusundaki eşitlik hamleleri gerek devlet kurumlarınca gerek sivil toplum örgütlerinin desteğiyle gerçekleştirilmekte olsa da istenilen düzeye ulaşip ulaşılmadığı müstakil bir tartışma konusudur. Kadınların eğitimi konusu yalnız iş istihdamı ve ekonomik kaygılardan ibaret

olmayıp bir ülkenin gelecek nesillerinin yetiştiricisi olan annelerin bilinçlenmesi demektir ki bu da son derece mühimdir.

1.4.Hanımlara Nasihatler

Mehmet Tahir Bey, risalesini, memleketi “gülistân-ı ikbâl ve sa’âdete” dönüştürecek olan hanımlara nasihatlerle sonlandırır: “Muhterem validelerimiz, hemşirelerimiz, hanımefendiler! Sizlerden rica ederiz ki bundan sonra birinci derecede; moda denilen şeye rağbet etmeyiniz. (2) Zevk ve safâdan ve isrâf ve sefâhatten mümkün mertebe ihtirâz ediniz. (3) Boş vakitlerinizi daima nafi kitaplar -roman, şiir değil- mütâla’asıyla imrâr ediniz. Gazetelerdeki ciddi makaleler efkârınızı tenvire pek ziyade hâdimdir. (4) Okuduğunuz nafi bir şeyden diğer refikalarınızı da haberdar ediniz. Onların da istifadesine çalışınız. (5) Çarşaflarınızın şeklini mümkün mertebe bir şekil-i müstahsene ifrâğ ediniz. (6) Avrupa malına artık rağbet etmeyiniz, yerli malına pek çok ehemmiyet veriniz. Memleketimizden lüzumsuz yere on para bile çıkmamasına gayret ediniz. (7) Erkeklerin sizi terakki ettirmelerini artık beklemeyiniz. Siz kendi kendinize terakki etmek çarelerini arayınız. (8) Ahlakınızın tasfiyesine himmet ediniz. (9) Akaidi diniyyenizi şimdiden daha ziyade kuvvetlendiriniz. (10) Her şeyde hak ve hakikat ve ciddiyet arayınız. (11) Erkeklerinizi çalışmaya teşvik ediniz. (12) Çocuklarınızı kalemde kâtip olmaktan ziyade bir sanat sahibi etmeye gayret ediniz.”

Mehmet Tahir Bey’in, risalesinde sık sık erkek tavrına eleştiride bulunurken risale sonunda ettiği moda ve ekonomi eksenli nasihatlere layık olarak yalnız kadınları görmesi, yine risalesinde örtünün meşruiyetini delillendirmek istercesine anlattığı “at” hikâyesi, kanaatimizce kadın haklarını savunurken döneminin geleneksel düşüncesini karşısına almak istemediğini göstermektedir. Nitekim Mehmet Tahir’in Hanımlara Mahsus Gazete’sinde milliyetçi ideolojiyi görmek, buna bağlı olarak da geleneksel yapının savunucusu olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

SONUÇ

Mehmet Tahir Bey’in Çarşaf Meselesi adlı risalesi, Osmanlı toplumdaki ilişkiler ağında bir kadın hareketine karşı türlü tepkilerden biri olan dinî hassasiyetin ve geleneksel toplum yapısının bozulma endişesinin bir belgesidir. Bu endişenin dillendirilmesi, Mehmet Tahir’i bu risaleyi kaleme almaya itmiştir. Kadın hareketinin cumhuriyetle başladığı yaygın görüşünün aksine, tarihsel değişim ve dönüşümdeki süreklilik göz önüne alındığında ve devrin özellikleri irdelendiğinde bu hareketin köklerinin daha derinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mehmet Tahir Bey'in "İşte bizde her iş böyle ihtilâfât, gûnâ-gûn içinde münakaşa ediliyor. Neticede hiçbir şey kazanamayıp ve fikirler, teşeddütler, içinde bırakılarak pek çok vakit gaib ediliyor. Uğradığımız felaket sebebiyle artık her şeyin hakikatini düşünerek kendimize sahih bir hatt-ı hareket ta'yîn etmek lazım gelirken neden böyle lüzumu olmayan bahislerle uğraşıyoruz, anlaşılmıyor." demesinden yaklaşık bir asır geçmesine rağmen örtü ve kadın bahsi, siyasi baskılar nedeniyle örtü yasaklansa veyahut da siyasetin el verdiği ölçüde kadın özgürleşse de her dönem ve her kesimce ilgi konusu olmuş; fakat çok fazla ilerleme kaydedilmemiş, daima sıcaklığını korumuştur. Mehmet Tahir Bey'in bu risalesini kaleme almasından bu yana süregelen - siyasi ya da ideolojik- tartışmaların hiçbirinde kadının birey olarak değer kazanması ele alınmamış, kadın aileyi ayakta tutan bir "eş", ülkeyi kalkındırması gereken bir "vatandaş" veya nesiller yetiştirecek "anne" olarak toplumsal cinsiyet rollerinde sıkışıp kalmıştır.

Yakın dönemlere bakıldığında genelde kadının örtünmesi, özelde başörtüsü konusunun siyaset ve devlet adamlarından medya mensuplarına ve bilim adamlarına kadar her kesimin müdahil olduğu bir mesele olarak yoğun bir biçimde ve farklı açılardan tartışılacağı, benzerî tartışmaların diğer İslamî ülkelerde ve Müslümanların yaşadığı batı ülkelerinde de hiç eksik olmadığı görülür. İslam ülkelerindeki çeşitli ilim ve fetva kurulları kadının örtünmesinin ve başörtüsünün İslam'ın bir emri ve dinî vecibe olduğunu açıklayıcı birçok karar almış ve kamuoyuna duyurmuştur. Kur'an, kadın ve erkeğe belli kimselere karşı belli ölçülerde tesettür yükümlülüğü getirmiş, tesettürün keyfiyeti, yani nasıl ve hangi şekilde olacağı konusunda ayrıntıya girmemiş, örtünün genel hedef ve ölçülerini belirlemiş, hangi şekilde olacağını toplumların örf, âdet ve geleneklerine bırakmıştır. İlk asırlardan itibaren farklı medeniyet ve toplumlarda görülen örtünme, özellikle başı ve yüzü örtme; gerek soğuk ve sıcaktan korunma vasıtası ve süslenme aracı, gerekse sosyal ve dinî bir gereklilik olarak değişik şekillerde uygulanmıştır. Kıyafet ve örtü, çoğu kültürde kişinin cinsiyetini, medeni hâlini, inancını, mesleğini, konumunu ve yaşadığı coğrafyayı belirleyen bir etken olmuştur. Baş ve yüz örtme âdeti başta evlenme töreni olmak üzere (duvak âdeti) birçok merasimde geleneksel olarak varlığını sürdürmüştür. Başörtüsü, zamanla birçok toplumda kültürel bir motif ve bazı kültürlerde bir sosyal statü göstergesi, bir tanınma kıstası hâline gelmiştir.

Kadının İslamî ahlâka uygun giyinmesi ve davranması İslamcılar için gelenekleri korumanın bir ön şartı iken Batı ile Doğu arasındaki en dirençli farklılık, bu cinsiyetler arasındaki ayrışmanın karşılığı olduğu için kadınların Av-

rupa kültürünü öğrenmesi veya kıyafet alanında bazı özgürlüklere sahip olması ise bir kısım İslamcıya göre toplumsal çözülmenin hatta ahlaksızlığın göstergesi olarak yorumlanmaktadır. İslam ataerkil yapıya sahip bir ortamda doğmuştur, Kuran-ı Kerim’de insanlara hitap ederken orada yaşayan Arapların ataerkil düşünce yapısına göre ifadeler kullanmış, onların pratiklerini, düşünce dünyalarını yansıtan ve İslam’ı bu semboller üzerinden anlatan bir tavır takınmıştır. Netice itibarıyla Kur’an’ın bilhassa toplumsal düzenlemelerde açık bir şekilde tedricilik ilkesini uyguladığı da göz önüne alınarak vahye muhatap olan ilk dönemde kadın aleyhine oluşan toplumsal yapının dönüştürülmesi hususunda Kur’an’ın var olan yapı üzerindeki tasarruflarını hedefine ulaştırmış bir dönüşümden ziyade tedrici bir ıslah olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır ki Kur’an’ın her nesil için diri olan tarafı, bu dönüşüm süreci içerisinde herkesin kendi payına düşeni gerçekleştirmesidir. Çünkü Kur’an içerdiği mesaj ve buyrukları yönüyle toplumsal ve kültürel olguyu dayatan meta-historik bir kitap değil, ilahî iradenin tarih ve olguya anında müdahalesiyle somutlaşan bir hitaptır.

Netice itibari ile kadının örtünmesi konusu, Kur’an’ı Kerim’in tedricilik yönü de göz önünde bulundurularak ideolojik yaklaşımlardan arındırılmalı; yaşanan coğrafya ve kültürün etkileri yadsınmamalıdır. Aksi takdirde Slavoj Žižek’in “Kadınla karşılaşmanın bile hiçbir erkeğin dayanamayacağı bir tahrik olduğu fikri son derece cinselleşmiş bir toplumu beraberinde getirir. Tamamıyla giyinik olsa da metal bir topuk sesinin erkekleri kışkırttığı bir toplum nasıl bir toplumdur?” eleştirisi hiç de görmezden gelinecek bir eleştiri değildir.

KAYNAKÇA

Ali Cevat Bey, Ali Cevat Bey’in Fezlekesi -II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi- haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

Akgül, Mehmet, Türk Modernleşmesi ve Din, Çizgi, Konya, 1999.

Apaydın, H.Yunus, “Tesettür”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2011, XL, 538-543.

Arpınar, Seval, “Basın Tarihi: İlk Kadın Gazetesi Hanımlara Mahsus Gazete”, Belgelerle Türk Tarihi, İstanbul, no:16, (1965): ss.29-33.

Aşa, Emel, “Kadın Kıyafetleri”, Osmanlı Ansiklopedisi, Ağaç Yayınları, İstanbul 1994, V, ss.70-73.

Barbarosoğlu, Fatma Moda ve Zihniyet, İz Yayınları, İstanbul 2013.

Bulut, Rukiye, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamit'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi*, no:8 (1968): ss. 35-36.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Kadın Araştırmaları Yayınları*, İstanbul 1994-2014.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

Duman, Hasan, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Katoloğu 1828-1928*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1986.

Er, Rahmi, "Risale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c.XXXV, 112.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Çağrı Yayınları İstanbul 2010.

Genç, Özge- İlhan, Ebru, *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, TESEV, İstanbul, 2012.

Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 1991.

Güç, Ayşe, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, (2008): ss. 649-673.

Gürhan, Nazife, "Toplumsal Cinsiyet ve "İslami Feminist" Söylem", *Dipnot Dergisi*, VII, (2010): 364-383.

Gürkan, Salime Leyla, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, ss.543-545.

Güzel, Şehmuz, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, İletişim, İstanbul 1985, III-IV, 858-876.

Kaplan, Leyla, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, c.V ss.466-473.

Karaman, Hayreddin, *Hayatımızdaki İslam I Sorular Cevaplar Dergi Yazıları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş, 4.bs, İstanbul 2013.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991,

----- *Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları*, Meb Yayınları, İstanbul 1993.

Küçük, Cevdet, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 23-25.

Küçük, Sena, “İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve Çocuklara Mahsus Gazete”, S.Ü. Edeb. Fak. Dergisi, sayı: 24, (2010): 221-257.

Mehmet Tahir, Altun perisi, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1315/1899.

---- Hanımlarımıza Mahremane Bir Mektub, Kader Matbaası, İstanbul, 1328/1912.

---- Sefalethaneler, Tevsi-i Tibaat Matbaası İstanbul 1328/1912.

---- Meşrutiyet Hanımları, Şems Matbaası, İstanbul, 1330/1914.

---- Meşrutiyet Erkekleri, Tevsi-i Tibaat Matbaası, İstanbul 1330/1914.

---- Çarşaf Meselesi, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul 1331/1915.

Okay, Cüneyd, “Nevsal-i Nisvan,” Toplumsal Tarih Dergisi, IV, 23, 1995.

----Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler, Kırk Ambar Yayınları, İstanbul 1998.

Özdalga, Elisabeth, Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam Çev.:Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul 1998.

Öztürk, Mustafa, Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

Sevin, Nurettin, 13 Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Şefkatli Tuksal, Hidayet, Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri, Otto, Ankara 2014.

Şemsettin Sami, Kamus-i Türk-i, haz.; Ahmet Cevdet, İkdam Matbası, İstanbul 1317.

Taşçioğlu, Muhaddere, Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Akın Matbaası, Ankara 1958, s. 53-54.

Toksa, Zehra, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Semlin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek, İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası 1869-1927, Metis, İstanbul 1993.

Tunaya, Zafer, Medeniyetin Bekleme Odasında, Bağlam, İstanbul, 1989.

Turhan, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Türk ansiklopedisi, “Balkan Harbi”, Türk Ansiklopedisi, Meb Yayınları, Ankara 1952.

Uyanık, Necmi, Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Kadınına Bakış, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 2014.

Zizek, Slavoj-Boris Gunjevic, Acı Çeken Tanrı, çev.: Arda Çiltepe, Sel Yayınları, İstanbul 2013.

تقييم لرسالة محمد طاهر بي المعنونة بـ "مسألة العباءة أو الملاءة"

إن الحركة النسوية التي ظهرت في فترة المشروع هي نتاج وأثر من آثار الإصلاحات التي انعكست أثارها على النساء في فترة محاولات تغيير الإمبراطورية العثمانية وتحويلها إلى دولة قومية.

ومما يتصل بهذا الأمر فإن رسالة الناشط في البث الإذاعي محمد طاهر بي المتعلقة بهذا الأمر تعد مهمة إذا أخذنا بالاعتبار أنها أشارت إلى الاختلاف في مكانة النساء تبعاً لتغير الظروف الاجتماعية، والتعليقات العاطفية التي عزت هزيمة مجاهدي البلقان إلى إخلال النساء بشروط التستر والحجاب نتيجة لتأثير تيارات الموضة، كما أنها أيضاً أشارت إلى الاحتجاجات على رفض النساء عد الحجاب فريضة دينية.

إن رسالة محمد طاهر بي هي في الحقيقة عنصر مهم في إلقاء الضوء على المتغيرات الاجتماعية في ذلك العصر، وهذه المقالة ستناقش هذه المسألة على ضوء رسالته.

الكلمات المفتاحية : فترة المشروع، محمد طاهر، العباءة، التغريب، النساء.